

Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin Beyzâvî Savunusu: İnceleme ve Metin

Şükrü MADEN*

Atıf/Cite as: Maden, Şükrü. "Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin Beyzâvî Savunusu: İnceleme ve Metin". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 299-320.

Öz: Osmanlıların Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve yorumlama süreçlerinde en fazla etkili olmuş tefsirin Kâdî Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl'i* olduğu söylenebilir. Osmanlı ilmiyesi, tefsir eğitimlerini bu eser üzerinden yürütmüş, onun üzerine pek çok hâşiye kaleme almıştır. Bununla birlikte müfessir Beyzâvî'nin bu eserindeki tefsir tercihleri bazı âlimlerce tenkitlere uğramıştır. Ona çok sayıda eleştiri yöneltenlerden biri Osmanlı âlimlerinin en mümtazlarından kabul edilen Şeyhülislâm İbn Kemâl Paşa'dır. Örneğin İbn Kemâl Paşa, Bakara sûresinin inkarcılara dünya hayatının süslediğini (*züyyine*) anlatan 212. âyetinin tefsirinde bu süsleme işini yapanın hakikî fâilinin "şeytan" olduğunu belirtmiş, "Allah" olduğunu söyleyen Beyzâvî'nin hatalı olduğunu iddia etmiştir. Ancak onun Beyzâvî'ye yönelttiği bu eleştirisi cevapsız kalmamıştır. Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Efendi, İbn Kemâl'e itirazlarını içeren müstakil bir risale telif etmiştir. Es'ad Efendi bu risalesinde öncelikle görüşlerini temellendireceği esasları açıkladığı bir giriş yazmış, ardından da İbn Kemâl'in yorumunun beş açıdan isabetli olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu makalede ise Es'ad Efendi'nin söz konusu risalesine dair bir inceleme yazısı ve yazma halindeki metnin transkripsiyonu yer almaktadır. Bu makale ile Osmanlı dönemi tefsir literatürü içindeki eleştiri kültürüne işaret edilerek Osmanlıların Kur'ân'ı yorumlama faaliyetlerine dair tespitlerin derinleştirilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Osmanlı, Beyzâvî, İbn Kemal Paşa/Kemalpaşazade, Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi, el-Bakara 2/212.

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye, sukrumaden@karabuk.edu.tr,
ORCID: www.orcid.org/0000-0002-7165-6299

Sahaflar Sheikhizada As'ad Effendi's Defense of al-Baidawi: Analysis and Text

Abstract: It may be said that the most influential work in the Ottomans' understanding and interpretation of the Qur'an is *Anwar al-Tanzil* by Qadi al-Baidawi. The *ilmiya* (Ottoman scholars) built their exegetical education around this work and authored numerous *hashiyas* (marginal notes) on it. However, mufassir al-Baidawi's interpretative preferences in his tafsir were criticised by some scholars. One of those who levelled a great deal of criticisms at him was Sheikh al-Islam Ibn Kamal Pasha, regarded among the most distinguished Ottoman scholars. For instance, Ibn Kamal Pasha, while interpreting al-Baqara: 2/212, which states that the worldly life is adorned (*zuyyina*) for those who disbelieve, expresses that the real perpetrator of this adornment was the Satan, and alleges that al-Baidawi, who says that it is Allah, is wrong. However, his criticisms of al-Baidawi have not gone unanswered. Sahaflar Sheikhizada As'ad Effendi authored a separate treatise containing his objections to Ibn Kamal. As'ad Effendi begins his treatise with an introduction in which he explains the principles on which he would base his views, and then endeavors to reveal that Ibn Kamal's interpretation is not correct in five aspects. This study comprises of a review article dealing with the treatise in question and a transcription of the text in manuscript. This paper aims to contribute to the deepening of the evaluations about the activities of the Ottomans to interpret the Qur'an by pointing out the tradition of criticism in the Ottoman exegetical literature.

Keywords: Tafsir, Ottoman, Baydawi, Ibn Kamal Pasha/Kamalpashazada, Sahaflar Sheikhizada Asad Effendi, al-Baqara 2/212.

دفاع شيخ زادة أسعد أفندي عن البيضاوي: دراسة ونص

المخلص: يمكن القول إن التفسير الأكثر تأثيراً في فهم العثمانيين وتفسيرهم للقرآن هو أنوار التنزيل للقاضي البيضاوي. بنى العلماء العثمانيون تعليمهم التفسيري حول هذا التفسير وقاموا بتأليف العديد من الحواشي عليه. إلا أن بعض ترجيحات البيضاوي انتقدت من قبل بعض العلماء. وكان شيخ الإسلام ابن كمال باشا الذي يعتبر من أبرز العلماء العثمانيين ممن وجهوا إليه انتقادات كثيرة. على سبيل المثال، يقول ابن كمال باشا في قوله تعالى " زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا..." (البقرة 2/212) المَزِين الحَقِيقِي هو " الشَّيْطَانُ"، ويدعي أن البيضاوي الذي قال إن المَزِين الحَقِيقِي "الله" مخطيء في تفسيره. ومع ذلك، فإن انتقاداته للبيضاوي لم تمر دون إجابة. كتب شيخ زاده أسعد أفندي رسالة منفصلة تحتوي على اعتراضاته على ابن كمال. يبدأ أسعد أفندي أطروحته بمقدمة يشرح فيها المبادئ التي يؤسس عليها آرائه، ثم يحاول الكشف عن عدم صوابية تفسير ابن كمال في خمسة جوانب. تتكون هذه المقالة من عمل دراسي على هذه الرسالة ونسخة للنص في المخطوطة. تهدف هذه المقالة إلى تعميق التقييمات حول تاليفات العثمانيين لتفسير القرآن من خلال الإشارة إلى ثقافة النقد في الأدبيات التفسيرية العثمانية.

الكلمات المفتاحية: التفسير، العثماني، ابن كمال باشا / كمال باشا زاده، شيخ زاده أسعد أفندي، البقرة 2/212.

GİRİŞ

Müfessir Kâdî Beyzâvî'nin (öl. 691/1291-1292) *Envâru't-tenzîl* isimli eseri Osmanlı dönemi tefsir tedrisatının başat eserlerinden biri olmuştur.¹ Osmanlı ulemâsı hem bu eseri okuyarak yetişmiş hem öğrencilerine okutmuş hem de bu esere

¹ İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 23, 42-43.

yazdıkları şerh, hâşiye ve ta'lîkalarla Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılıp yorumlanma sürecine katılmışlardır.² Bununla beraber söz konusu âlimler Beyzâvî'nin Kur'an'ı tefsir ederken ortaya koyduğu açıklamaların bir kısmına eleştiriler yönelmişlerdir. Onlardan biri ise gerek dinî ve akli ilimlerdeki çok sayıda telifi ve gerekse ilmiye bürokrasisindeki üst düzey görevleri ile Osmanlıların etkili âlimlerinden biri olarak kabul edilen Şeyhülislâm İbn Kemâl Paşa'dır (öl. 940/1534).³ İbn Kemâl Paşa tefsirinde *Envâru't-tenzîl*'den bazı ibareleri alıntılararak eleştirmiştir.⁴ Ne var ki onun bu eleştirileri de başka bir âlim tarafından cevaplanmış, Beyzâvî savunulmuştur. Nitekim Sahafılar Şeyhizâde olarak anılan Mehmed Es'ad Efendi (öl. 1265/1848), İbn Kemâl Paşa'nın Bakara sûresinin 212. âyetinin tefsirine dair Beyzâvî'ye yönelttiği bir eleştirisine itirazlarını içeren Türkçe (Osmanlı Türkçesi) bir risale telif etmiştir.⁵ Üslubu itibarıyla bir Beyzâvî savunusu olarak değerlendirilebilecek bu risale, öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyet-i celîlesinin tefsirine dair ayrıntılı mütalaalar içermesi, diğer taraftan da Osmanlı âlimlerinin Beyzâvî hakkındaki tartışmalarını göstermesi açısından önemlidir.

Bu makalede öncelikle risalenin yazarı Es'ad Efendi hakkında bilgi verilecek, ardından da bahsi geçen risale genel tefsir literatürü ve Beyzâvî hâşiyeleri merkezinde incelenecektir. Makalede ayrıca; halen yazma halinde bulunan risalenin transkripsiyon metnine yer verilecektir. Görebildiğimiz kadarıyla Es'ad Efendi'nin bu risalesinden Osmanlı dönemi müfessirlerinin tanıtıldığı iki akademik çalışmada bahsedilmiştir. Abay, Es'ad Efendi'nin Bakara sûresinin 212. âyetini tefsir eden bir risalesinin olduğunu ifade etmiş,⁶ Alpaydın da bu risaleyi kısaca tanıtmıştır.⁷ Risale henüz detaylı olarak incelenmiş ve neşredilmiş değildir. Bu makalenin kaleme alınma amacı, Osmanlı dönemi tefsir literatürü içindeki eleştiri kültürüne işaret etmektir.

² Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhizâde'nin Envâru't-Tenzîl Hâşiyesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 66-67.

³ İbn Kemâl Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında bk. Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, thk. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019); Süleymân Sa'deddîn Efendi Müstakîmzâde, *Devhatü'l-meşâyih* (İstanbul, ts.), 16-18; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 635-639; Mustafa Kılıç, *İbn-i Kemâl Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-88; Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 25/238-240.

⁴ Kılıç, *İbn-i Kemâl Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, 276-284.

⁵ Sahafılar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi, *Züyyine lillezine Keferü Âyetinin Tefsiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 30b-33a.

⁶ Muhammet Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 175.

⁷ Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 194.

1. Es'ad Efendi

Es'ad Efendi 1204/1789 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ailesi Malatya'nın Arapkir ilçesindedir. Babası Ahmed Efendi, İstanbul'a geldikten sonra kitap satışı ile kazancını sağlamış ve bir süre sonra sahaflar şeyhi olmuştur. Bu sebeple Es'ad Efendi, babasına nispetle "Sahaflar Şeyhizâde" ve "Şeyhzâde" lakapları ile anılmıştır. Babası Ahmed Efendi, Osmanlı ilmiye bürokrasisinde üst görevlere kadar yükselmiş bir âlimdir. Süleymaniye medresesi müderrisliği ve Kudüs kadılığı yapmıştır. Yine Medine kadılığına da görevlendirilmiş, ancak görev yerine giderken bindiği geminin Süveyş'te batması sonucu 1804 yılında vefat etmiştir. Bu sırada babası ile beraber gemide bulunan Es'ad Efendi, kazadan sağ kurtulmuştur.⁸

Es'ad Efendi, babasının görevleri sebebiyle bulunduğu Arap coğrafyası âlimlerinden ve babasından Arap dili ve dinî ilimler üzerine dersler almıştır. Gemi kazasının ardından İstanbul'a dönmüş ve burada devlet adamı ve aynı zamanda bir mevlevî olan Hâlet Efendi'nin (öl. 1238/1822) himayesinde eğitime devam etmiştir.⁹ Şeyhülislâm Çerkez Halil Efendi (öl. 1236/1821), ders aldığı hocalardandır.¹⁰

1808 yılından itibaren müderrislik, nâiblik, kâtiplik gibi çeşitli görevler ifa etmiştir. Sultan II. Mahmud döneminde Osmanlı vakanüvisi olmuş (m. 1825) ve vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. 1828 yılında bu görevine ilaveten kısa sürelerle ordu ve Üsküdar kadılıkları görevlerinde bulunmuştur. 1831 yılında Takvîm-i Vekâyî' ve Matbaa-i Âmire nazırlığına getirilmiştir. 1833 senesinde İstanbul kadısı olarak atanmış ve iki seneyi aşkın bir süre bu vazifede kalmıştır. 1841'de nakibüleşraf, 1843'te de Rumeli kazaskeri olmuştur. 1264/1848 yılında vefat etmiştir.¹¹

Es'ad Efendi bazı mühim hadiselerde de ön planda yer almıştır. II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından önce kurduğu Eşkinci Ocağı'nın teşkilatına dair hücceti kaleme almış, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hakkındaki fermanı Sultan Ahmed Câmîi'nde o, okumuştur.¹²

⁸ Ahmed Rif'ad Efendi, *Devhatü'n-nükabâ* (İstanbul: Karahisari Esad Efendi Litografya Destgahı, 1283), 57; M. Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977), 4/363; Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11/341.

⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî: Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 339; Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/341.

¹⁰ Mehmed İpşirli, "Halil Efendi, Çerkez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 15/312.

¹¹ Ahmed Rif'ad Efendi, *Devhatü'n-nükabâ*, 58-59; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî: Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, 339-340; Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342), 3/25; Aktepe, "Es'ad Efendi", 4/363-364; Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/341-342.

¹² Aktepe, "Es'ad Efendi", 4/363.

Kendisine intisap ettiği Hâlet Efendi¹³ ve sahaflar şeyhi olan babası Ahmed Efendi gibi kitaplara özel ilgisi olan Es'ad Efendi, vefatından kısa bir süre önce İstanbul Sultanahmet-Yerebatan mevkiinde bir kütüphane yaptırmıştır. Kendi teliflerinin müellif hatları yanında topladığı pek çok değerli eseri bu kütüphaneye vakfetmiştir. Yazmaların çoğunda kendi mührü, hâşiyeleri ve notları bulunmaktadır. Günümüzde ise bu kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne intikal etmiştir.¹⁴ Es'ad Efendi'nin bir vak'anüvis olarak başta tarih olmak üzere edebiyat, şiir ve dinî ilimlerde pek çok telifi ve tercümeleleri bulunmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bahseden *Üss-i Zafer* adlı eseri Fransızcaya çevrilmiştir.¹⁵

2. Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri İsimli Risalenin Tahlili

2.1. Risalenin Tavsifi ve Genel Özellikleri

Es'ad Efendi'nin, İbn Kemâl Paşa'nın Beyzâvî'ye itirazlarını cevaplandığı risalesinin tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY10137/03 numarada bulunmaktadır.¹⁶ Risale, içinde bulunduğu mecmuanın 30b-33a sayfaları arasındadır. Büyük oranda okunaklı talik kırması bir hatla yazılmıştır. Yer yer hatalı yazımlar içermektedir. İlk ve son sayfa hariç diğer sayfalar 23 satırdan oluşmaktadır.

Mecmuanın zahriyesinde (vr. 1a) iki farklı temellük kaydı yer alır. Birincisi Mehmed Ârif Hikmetî adına 1265 (1849) tarihli bir kayıttır. Bu zâtın Es'ad Efendi ile aynı dönemde yaşamış olan Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey (öl. 1275/1859) olması kuvvetle muhtemeldir. Kendisinin çok kıymetli eserlerden oluşan büyük bir kütüphaneye sahip olduğu ifade edilmiştir. Ârif Hikmet Bey kitaplarının bir kısmını Medine'de Mescid-i Nebevî'nin yakınında yaptırdığı kütüphaneye vakfetmiştir. İstanbul'da kalan kitapları ise sonraki dönemde İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl (öl. 1957) tarafından satın alınmıştır. O da bu kitapları kendi kitapları ile birlikte İstanbul

¹³ Hâlet Efendi Galata Mevlevihânesi içinde bir kütüphane yaptırmıştır. Hakkında bk. İsmail E. Erünsal, "Hâlet Efendi Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 15/251.

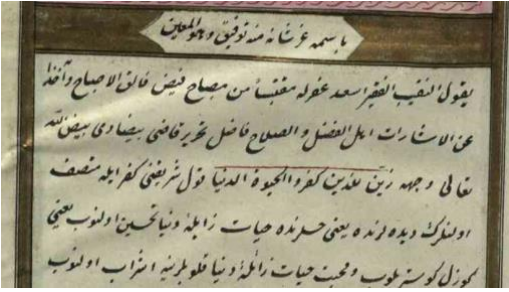
¹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî: Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, 340; Tuba Çavdar Karatepe, "Esad Efendi Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11/347.

¹⁵ Eserleri hakkında bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/25-27; Aktepe, "Es'ad Efendi", 4/364-365; Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/342-345; Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 22-32; Talip Ayar, *Sahâflar Şeyhî - Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "Üss-i Zafer" Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 9-14.

¹⁶ Çalışmada bu nüshanın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nden temin edilen görselleri kullanılmıştır.

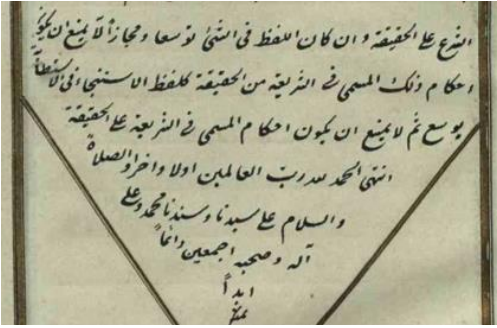
Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.¹⁷ Nitekim risalenin makalede esas alınan tek nüshası da aynı kütüphanede yer almaktadır. Ayrıca eserdeki ikinci temellük kaydı bu bilgileri teyit etmektedir. Bu kayıt ise 2 Zilhicce 1319 tarihli olup bahsi geçen İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl'e aittir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde devlet adamı, âlim ve münevver kişiliği ile öne çıkmış olan İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl, Ârif Hikmet Bey'e ait nüshayı satın aldıktan sonra zahriyesine kendi temellük kaydını düşmüş olmalıdır. Ayrıca burada bir de İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal Kütüphanesi (nr. 2649) kaşesi yer almaktadır.

Risalenin baş kısmı:

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY10137/03, 30b.

Risalenin son kısmı:

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY10137/03, 33a.

Risale, kütüphane kataloğuna *Züyyine*¹⁸ *lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* ismiyle kaydedilmiştir. Bununla birlikte içerikte müellif tarafından risale için yapılmış herhangi bir isimlendirme yer almamaktadır. Katalogdaki ismin kütüphane görevlisi tarafından verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁷ Mustafa L. Bilge, "Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 3/365.

¹⁸ Risale kütüphane kataloğuna "zeyyene" diye kaydedilmiştir. Oysa Bakara sûresinin 212. âyeti "züyyine" (زَيْنٌ) diye başlamaktadır.

Metnin başlangıcında dua cümlesinin ardından gelen “*yekülü'n-nakîbü'l-fakîr Es'ad*” ifadesinden müellifin “Es'ad Efendi” olduğu anlaşılmaktadır. Eserin telif tarihi (hicri 1258) Es'ad Efendi'nin nakîbü'l-eşrâf¹⁹ olduğu dönemde uyumlu olup yakın dönemde bu isimde başka bir nakîb bulunmamaktadır.²⁰

Tetimme kısmında belirtildiğine göre Es'ad Efendi risalenin yazımını hicri 1258 (m. 1842) yılının Şevvâl ayının 17'sinde tamamlamış, ancak 1259 (m. 1843) yılının Muharrem ayının 26'sında Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *Esmâ'-i Hüsnâ Şerhi*'ni mütâlaa ederken bu risaledeki görüşlerini destekleyen ifadelere rastlayarak Kuşeyrî'nin ilgili ifadelerini de risalenin son kısmına ilave etmiştir.²¹ Risalenin müellif hattı olduğuna dair bir açıklama yer almadığı gibi istinsâh tarihi ve müstensih ismi de bulunmamaktadır.²² Ancak nüshada bazı kelimelerin anlamları örtüşmeyecek derecede hatalı yazılmış olması,²³ metnin istinsâh olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf* ı, Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'i, Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*'si, Celâlüddîn ed-Devvânî'nin (öl. 908/1502) *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye*'si ve İbn Kemâl Paşa'nın *Tefsîr*'i Es'ad Efendi'nin bu risalede müracaat ettiği kaynaklar arasındadır.

2.2. Risalenin Muhtevası ve Tahlili

Es'ad Efendi, risalesinde öncelikle Beyzâvî ve İbn Kemâl Paşa'nın açıklamalarına yer vermiş, ardından da İbn Kemâl'in eleştirisini bir giriş ve beş gerekçe ile cevaplamıştır.

¹⁹ “Nakîb/Nakîbü'l-eşrâf” tabiri ile Resûlullah'ın soyundan gelenlerle ilgilenen kurumun sorumlusu kastedilir. Tarih boyunca müslümanlar soyu Hz. Peygamber'e dayananlar için sevgi ve saygı göstermişlerdir. Bilhassa Osmanlı Devleti olmak üzere Abbâsîler, Selçuklular ve Memlûkler bu kimselerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmek için görevliler atamışlardır. Nakîbü'l-eşrâf ismi verilen memurlar bu kimselerin neseplerini, doğum ve vefat bilgilerini kaydetmişler, soylarının Resûlullah'a dayandığına dair belgeler düzenlemişlerdir. Onları nahoş işlerden uzak tutmuşlar, onların haklarını korumuşlardır. Nakîbü'l-eşrâflık kurumu hakkında detaylı bilgi için bk. Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).

²⁰ Osmanlı dönemi nakîbü'l-eşrâfların listesi için bk. Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*., 131-144.

²¹ Es'ad Efendi, *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 33a.

²² Risalenin içinde bulunduğu mecmuada, bu risaleden sonra Nahl sûresinin 97. âyetiyle ilgili yine Esad Efendi'ye ait bir risale (vr. 35a-39a) daha yer almaktadır. Bu risalenin müstensihisi ise Abdülkâdir b. Mehmed Emîn olup her iki risalenin yazısı birbiriyle oldukça benzerdir. Dolayısıyla bu makalede incelediğimiz risalenin müstensihinin de aynı zat olma ihtimalinden bahsedilebilir.

²³ Metindeki hatalı yazımlar, makalenin ileriki kısmında risalenin transkripsiyon metni neşredilirken dipnotlarda belirtilmiştir.

Beyzâvî, “رُزِينَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ”²⁴ âyetinde meçhul/edilgen sîga ile zikredilen “رُزِينَ” (süslendi) fiilinin âyette zikredilmeyen fâilinin yani dünya hayatını süsleyen hakikatte ‘Allah’ olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre kâinatta her ne var ise onun fâili Allah’tır. Beyzâvî âyetin mâlum sîga ile “رُزِينَ” şeklindeki kıraatini de bu görüşüne delil göstermiştir. Bununla birlikte o; şeytanın, hayvanî kuvvetlerin ve Allah’ın dünyada yarattığı behîmî ve shehevî şeylerin de dolaylı yoldan müzeyyin (süsleyen) kabul edilebileceğini belirtmiştir.²⁵

İbn Kemâl Paşa ise tefsirinde “رُزِينَ” fiilinin fâilinin ‘şeytan’ olduğunu belirtmiş ve isim vermeden Beyzâvî’yi eleştirmiştir.²⁶ O, bu konuda çeşitli gerekçeler öne sürmüştür. Ona göre tezyîn (süsleme); aklın değil, duyunun konusu olup duyu ile idrak olunan bir nesneyi güzelleştirmektir. Yani süslenen şey, duyarlar ile algılanan varlıklardandır. Bundan dolayı da tezyîn Kur’ân’da dünya ile ilgili şeyler için kullanılmış, âhiretin tavsifi için zikredilmemiştir. Bu münasebetle de buradaki müzeyyin hakikatte şeytandır. Şeytan dünyayı kâfirler için süsleyip onlara sevdirmiştir. İbn Kemâl Paşa, Beyzâvî’nin kendi görüşünü kuvvetlendirmek için yer verdiği âyetin “رُزِينَ” şeklindeki mâlum sîgayla kıraatini de geçerli bir delil olarak kabul etmemiştir. Çünkü ona göre bu kıraatte tezyîn’in Allah’a isnâdı mecâzî olup hakikatte müzeyyin olan şeytana Allah’ın mühlet vermesi anlamına gelir. Allah’ın bu mühlet vermesi mecazen tezyîn olarak ifade edilmiştir. İbn Kemâl Paşa, isim zikretmeden Beyzâvî’nin “Hakikatte müzeyyin Allah’tır. Çünkü her ne varsa onun fâili Allah’tır” ibaresini alıntılıyarak bunu söyleyen kimsenin iddia ettiği şeyde ve delilinde hatalı olduğunu ifade etmiştir. O, Beyzâvî’nin iddiasındaki hatasını şöyle açıklamaktadır: Tezyîn, şeytanda kaim bir sıfattır. Zira bir sığata kaim olan kimse o sığatı fiile dönüştürdüğünde hakikatte onunla sığatlanmış olur. Örneğin bir kişi küfr yahut dalâlete dair bir fiil işlediğinde küfr ya da dalâletle muttasıf olur; onun bu fiilini yaratan Allah muttasıf olmaz. İşte tezyîn sığatınının da hakikatte fâili şeytandır. İbn Kemâl Paşa’ya göre Beyzâvî’nin delildeki hatası ise Beyzâvî’nin fâil-i nahvî ile fâil-i kelâmî arasındaki farkı dikkate almamasından ileri gelmektedir. Her ne kadar kelâm ilmine göre her şeyde fâil-i hakikî yani yaratıcı Allâh Teâlâ ise de bu âyetteki fâil, nahvî açıdan kastedilen fâildir, yani şeytandır.²⁷

²⁴ “Kâfirlere dünya hayatı süslendi. Onlar inananlarla alay ederler. Allah’tan korkanlar kıyamet gününde onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.” (el-Bakara 2/212).

²⁵ Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî el-Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’l-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşlı (Beyrut: Dâru ihyâi’l-türâsi’l-Arabî, ts.), 1/135; Es’ad Efendi, *Züyyine lillilezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 30b.

²⁶ Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’l-te’vîl*, 1/135; Krş. Ahmed b. Şemseddîn İbn Kemâl, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mâhîr Edîb Habbûş (İstanbul: Mektebetü’l-İrşâd, 2018), 2/83-84.

²⁷ İbn Kemâl, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, 2/83-84; Es’ad Efendi, *Züyyine lillilezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 30b-31a.

Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Efendi ise İbn Kemâl Paşa'nın hatalı olduğunu düşünmektedir. Beyzâvî'yi savunmak için kaleme aldığı risalede İbn Kemâl Paşa'ya cevap vermiştir. Es'ad Efendi öncelikle bir giriş ile Beyzâvî'yi şerh ederek ortaya koyacağı cevaplara temel olacak hususları irad etmiş, daha sonra bu hususta beş gerekçe öne sürmüştür. Es'ad Efendi öncelikle "tezyîn" in iki hakikî anlamı olduğunu belirtmektedir. İlki Allah'ın bir şeyi şehevî şeylerle süslü olarak yaratması, ikincisi ise vesvese verici söz gibi şeylerle bir şeyin süslenmesi, güzel gösterilmesidir. Es'ad Efendi, "tezyîn" in Kur'ân-ı Kerîm'de "رَبَّنَا لَهُمْ أَعْمَالُهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ" ²⁸ (Yaptıklarını onlara süsledik de bilinçsizce haktan uzak bir şekilde yaşarlar) âyetindeki gibi Allah'a, "رَبَّنَا لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالُهُمْ" ²⁹ (Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi) kavlindeki gibi şeytana nispet edildiğini, Bakara sûresinin söz konusu 212. âyetinde olduğu gibi de fâili açıkça beyan edilmeksizin müphem olarak zikredildiğini ifade etmiştir. Es'ad Efendi'nin girişte dikkat çektiği bir başka husus ise Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'i ile Zemaşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf* ¹ arasındaki ilişkidir. Es'ad Efendi, Beyzâvî'nin tefsirini kaleme alırken *el-Keşşâf* ¹ pek çok yerde şerh ve tashih eylediğini; bilhassa Zemaşerî'nin Kur'an'daki müphem ifadeler için kendi mezhebi olan Mu'tezile'nin fikriyatı doğrultusunda yaptığı yorumları redderek âyetleri Ehl-i Sünnet çizgisinde tefsir ettiğini belirtmiştir. ³⁰

Es'ad Efendi bu girişten sonra ise aşağıdaki gerekçelerle İbn Kemâl Paşa'ya karşı Beyzâvî'nin tarafını tutmuştur:

i) Beyzâvî'nin bu âyette müzeyyinin Allah olduğunu söylemesinin nedenlerinden biri Zemaşerî'nin görüşünü reddetmektir. Çünkü, Zemaşerî ilgili âyeti i'tizâlî fikri doğrultusunda tezyînün yukarıda bahsi geçen ikinci anlamı doğrultusunda yorumlamış ve müzeyyinin şeytan olduğunu ifade etmiştir. ³¹ Beyzâvî de Ehl-i Sünnet taraftarı olarak kelimenin ilk anlamını esas almış ve müzeyyinin Allah Teâlâ olduğunu belirtmiştir. Yoksa ki Beyzâvî'nin izahu fâil-i nahvî ile fâil-i kelâmî arasındaki farkı anlayamamasından ileri gelmemektedir. Zira tezyîn, "رَبَّنَا السَّمَاءَ الثُّنْيَا" ³² (Biz yakın semayı yıldızların güzelliği ile süsledik.) âyetinde olduğu gibi ilk anlamı olan süslü olarak yaratma anlamıyla tefsir edildiğinde tezyînün fâilinin hem nahvî hem de kelâmî açıdan Allah olduğu kesindir. Hakeza " ... نَأْرِثُنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ ... " ³³ (Şeytan, 'Ben de onlara yer yüzünde (masiyetleri) güzel gösterip

²⁸ en-Neml 27/4.

²⁹ el-Enfâl 8/48; en-Nahl 16/63; en-Neml 27/24; el-Ankebût 29/28.

³⁰ Es'ad Efendi, *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 31b.

³¹ Bk. Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemaşerî, *Tefsîrû'l-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424), 1/252.

³² es-Saffât 37/6.

³³ el-Hicr 15/39.

onların hepsini azdıracağım' dedi.) âyetinde de tezyîn, yukarıda bahsi geçen ikinci anlamı ile tefsir edilip fâil-i kâsib ma'nâsında düşünülünce fâilin şeytan olduğunda hem nahvî hem de kelâmî açıdan bir şüphe yoktur. Ancak ona göre bir fâil-i fiil kendi ile kâim olan ve fiil kendisine isnâd olunan ma'nâsına olursa tezyînin fâili sadece nahvî açıdan şeytân olur, kelâmî açıdan olmaz. Bu sebeple de İbn Kemâl Paşa'nın Beyzâvî'ye olan itirazı geçerli değildir. Yine Es'ad Efendî'ye göre İbn Kemâl'in "tezyîn ancak mahsûsde olur" sözü de doğru değildir. Zira "زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ"³⁴ âyetinde bahsedilen amellerin mutlaka duyular ile idrak olunan şeyler türünden olması gerekmiyip böyle bir tahsis için gerekçe yoktur.³⁵

ii) İkinci olarak Es'ad Efendî'ye göre İbn Kemâl Paşa'nın müzeyyinin hakikatte şeytan olduğunu söylerken; şeytanın dünya hayatını tabiaten çekici kılmasını ve dünyanın süsünü yaratmasını kastetmesi durumunda, böyle bir iddia bâtıldır. Çünkü şeytan, böyle bir şeye kadir değildir. Kur'an'da şeytanın tuzağının zayıf olduğu ifade edilmiştir.³⁶ Bununla birlikte İbn Kemâl Paşa gerçek müzeyyin şeytan olduğunu söylerken eğer vesvese gibi şeyleri kastediyorsa, Beyzâvî bu manayı inkar etmemiştir, dolayısıyla da ona itiraz geçerli değildir.³⁷

iii) Es'ad Efendi, üçüncü olarak ise İbn Kemâl Paşa'nın "tezyîn şeytanda kâim bir sıfattır" derken tezyînin hangi manasını kastettiğinin açık olmadığını, eğer bu husus beyan edilseydi ikisine de cevap verebileceğini belirtmiştir.³⁸

iv) Yukarıda bahsi geçtiği üzere Beyzâvî, müzeyyin Allah olduğuna gerekçe olarak herşeyin yaratıcısının Allah olduğunu belirtmiş, İbn Kemâl Paşa ise küfr ve dalâleti de Allah'ın yarattığını belirterek Beyzâvî'ye 'bu durumda Allah'ın da bu sıfatlarla mı niteleneceği?' sorusunu yöneltmiştir. Es'ad Efendi, dördüncü olarak bu itirazı cevaplamış, İbn Kemâl Paşa'nın kelâm alanındaki çalışmalarında değindiği halde kesb-halk ayırımını bu hususta dikkate almamasını hayretle karşılamıştır. Yani kulun bütün fiilleri Allah tarafından yaratılmakta, fakat bu fiili işlemek kul tarafından seçilmektedir. Fiilin kula nispeti kesbetme, yani onu kazanma cihetindedir.³⁹

v) Es'ad Efendi, beşinci olarak ise nahiv ve kelâm alanında çeşitli eserler telif etmiş olan Beyzâvî'nin, İbn Kemâl Paşa tarafından fâil-i nahvî ile fâil-i kelâmî farkını

³⁴ el-Enfâl 8/48; en-Nahl 16/63; en-Neml 27/24; el-Ankebût 29/28.

³⁵ Es'ad Efendi, *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 31b-32a.

³⁶ Es'ad Efendi burada Nisâ sûresinin "إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا" (en-Nisâ 4/76.) âyetiyle istidlâl etmektedir.

³⁷ Es'ad Efendi, *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 32a.

³⁸ Es'ad Efendi, *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 32a-32b.

³⁹ Es'ad Efendi, *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 32b.

idrak edememekle itham edilmesini zan ve iftira olarak nitelemiştir. Ona göre bu hususta hata eden Beyzâvî değil, İbn Kemâl Paşadır.⁴⁰

Es'ad Efendî'nin değerlendirmelerinde de görüldüğü üzere Beyzâvî'nin izahlarını Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*’ından bağımsız olarak değerlendirmek zordur. Çünkü Zemahşerî, ilgili âyetin tefsirinde “كَيْفَ” fiilinin fâilinin şeytan olduğunu belirtmiş, bununla birlikte dünya hayatını kâfirlere süslü gösterenin Allah da olabileceğini ifade etmiştir. Yani Allah kâfirleri yardımsız bırakmış ya da isyanlarına rağmen onlara mühlet vermiş, onlar da dünyaya dalıp kalmışlardır.⁴¹ Beyzâvî'nin ise Zemahşerî'nin tam aksi bir tercihte bulunarak müzeyyinin Allah olduğu görüşünü öne çıkardığı, bununla birlikte dünyayı süsleyen şeytan olmasını da ihtimal dahilinde gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Beyzâvî muhaşşilerinden İbnü't-Temcîd (öl. 880/1475) de Zemahşerî'nin görüşüne göre tezyînin şeytana isnadının hakikî, Allah'a isnadının ise mecâzî olduğunu, Beyzâvî'nin ise tam aksi görüşe sahip olduğunu belirtmektedir.⁴² Bu noktada İbn Kemâl Paşa'nın Zemahşerî'ye yakın olduğu, Es'ad Efendî'nin de Beyzâvî'den yana tavır aldığı görülmektedir.

İlgili âyetteki “كَيْفَ” fiilinin fâilinin tespiti noktasındaki bu işkâl *el-Keşşâf* ve *Envâru't-tenzîl* hâşiyelerinde de gündeme gelmiştir. Muhaşşiler genellikle konuyu hüsün-kubuh ve kesb nazariyesi çerçevesinde Beyzâvî cenâhından değerlendirmişlerdir. Yani onlara göre de Zemahşerî, mezhebi Mu'tezile'nin hüsün-kubuh meselesine dair fikri doğrultusunda Allah'a kabîh (kötü, çirkin) olan bir şeyi nispet etmemek için tezyînin fâilinin şeytan olduğunu söylemiş, Beyzâvî de Zemahşerî'ye red olarak tezyîni Allah'a nispet etmiştir. Aynı şekilde hâşiyelerde fiillerin fâillerine nispetinin kesb açısından olduğu, Allah'ın kabîhi yaratması sebebiyle kabîh ile nitelenemeyeceği ifade edilmiştir.⁴³ Özellikle Hafâcî (öl. 1069/1659) ve Konevî'nin (öl. 1195/1781) isim vermeden İbn Kemâl Paşa'nın bu konudaki açıklamalarına eserlerinde yer verdikleri ve onu şiddetle eleştirdikleri görülmektedir. Bu noktada Es'ad Efendî'nin bu iki muhaşşîden yararlanmış olması muhtemeldir.⁴⁴

⁴⁰ Es'ad Efendî, *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri* (Türkçe Yazma, NEKTY10137/3), 32b-33a.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/252.

⁴² Muslihuddin Mustafa b. İbrâhim el-Hanefî er-Rûmî İbnü't-Temcîd, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-İmâmî'l-Beyzâvî ve me'ahû Hâşiyetü İbni't-Temcîd*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422), 5/172.

⁴³ Bk. İbnü'l-Müneyyir, *el-İntisâf*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424), 1/252; İbnü't-Temcîd, *Hâşiyetü İbni't-Temcîd*, 5/171-173; İsamüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyînî, *Hâşiyetü alâ Envâri't-tenzîl* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Hakses, 331), 147a; Ebü'l-Fazl el-Kuraşî es-Siddîkî Kâzerûnî, *Hâşiyetü alâ Envâri't-tenzîl* (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Arabiyyetü'l-kübrâ, ts.), 1/231.

⁴⁴ Bk. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hanefî Hafâcî, *Hâşiyetü'l-Ş-Şihâb: İnâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-râdî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* (Beyrut: Dârü sâdır, ts.), 2/298, 4/60-61; İsamüddîn İsmâil b.

Esasında âyetteki “زَيْنَ” fiilinin fâilinin kim olduğu konusundaki tartışma Zemahşerî ile çıkmış değildir. Ondan önce de Zeccâc (öl. 311/923), Mâtürîdî (öl. 333/944), Mâverdî (öl. 450/1058) ve Begavî (öl. 516/1122) gibi müfessirler bu ihtilaftan bahsetmişlerdir.⁴⁵ Genel olarak tefsir literatüründe ise fâilin Allah olduğu görüşünün kısmen öne çıktığı söylenebilir.⁴⁶ Kimi müfessirler ise tercihte bulunmaksızın ikisini de muhtemel görmüşlerdir.⁴⁷ Yine müzeyyinin nefis olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁸ Fâilin Allah olduğunu belirten müfessirler -Kur'ân'ın delâletiyle-⁴⁹ dünya hayatının süslenmesini imtihan olgusuna bağlamışlardır.⁵⁰ Yine Zemahşerî'nin fâilin şeytan olduğuna dair görüşü bazı müfessirlerce itizâlî bir yorum olarak değerlendirilip eleştirilmiştir.⁵¹ Bize göre de tefsirlerin isabetle tespit ettikleri üzere Zemahşerî'nin böyle bir yorumu *Allah'a kabîh bir fiil isnad etmemek için* benimsediği kuvvetle muhtemeldir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de tezyînin pek çok kez şeytana da nispet edilmiş olması,⁵² bu âyette fâilin şeytan olabileceğine yönelik bir yorumu mümkün

Muhammed el-Hanefî Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-İmâmi'l-Beyzâvî ve me'ahû Hâşiyetü İbni't-Temcîd*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422), 5/171-173.

⁴⁵ Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serrî Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408), 1/282; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Vanlioğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 2/8-9; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid Abdülmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 1/270; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş (Riyad: Dâru Taybe, 1409), 1/242.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/8-9; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1/242; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1413), 2/138; Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâîl Molla Gürânî, *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri kelâmi'r-Rabbânî*, thk. Hâmid b. Ya'kûb el-Ferîh (Dübey: Dârü'l-hadâra, 1439), 1/816; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr: Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1401), 6/5-7; Muhammed b. b. Muhammed el-İmâdî Ebussuûd, *İrşâdû'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.), 1/213.

⁴⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/270; Ebû Muhammed Abdülhak el-Endelûsî İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîz* (Doha: Vizâretü'l-evkâfi ve ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1428), 1/509; Ebü'l-Ferec Celâleddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (Beyrut-Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404), 1/228; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427), 3/401-402; Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed Necmeddîn en-Nesefî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Dârü'l-lübâb, 1440), 3/164; Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l-kelimi't-tayyib, 1419), 1/176-177; Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/100; Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî İbn Aşûr, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 2/294-295.

⁴⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, 2/138.

⁴⁹ el-Kehf 18/7.

⁵⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/509; Necmeddîn en-Nesefî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, 3/164.

⁵¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, 2/138.

⁵² el-En'âm 6/43, el-Enfâl 8/48, el-Hicr 15/39; en-Nahl 16/63; en-Neml 27/24; el-Ankebût 29/38.

kılmaktadır. Dolayısıyla bu yorumun her halükârda itizâlle nitelenmesi isabetli olmayabilir. Nitekim bu âyette fâilin şeytan olduğuna dair görüş Zemahşerî öncesinde Hasan-ı Basrî'ye (öl. 110/728) nispet edilmiştir.⁵³

Anlaşıldığı kadarıyla Beyzâvî ve Es'ad Efendi bu âyet-i celîlede fâilin Allah da şeytan da olabileceğini kabul etmekte iken İbn Kemâl Paşa dünyanın süslü gösterilmesinin esasında insanların aldatılması için şeytan tarafından yapılan bir faaliyet olduğunu, Allah'a nispetinin ancak Allah'ın şeytana bu konuda mühlet vermesi sebebiyle olabileceğini düşünmektedir. Nitekim o, yine "زَيْن" fiilinin meçhûl sîga ile geldiği benzer bir âyetin tefsirinde⁵⁴ de aynı görüşünü yinelemiş, yani müzeyyin hakikatte şeytan olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Kanaatimizce bu noktada İbn Kemâl Paşa'nın -muhaşşilerce de vurgulanan- "imtihan" olgusunu hesaba katmadığı anlaşılmaktadır. Yani bir imtihan gereği olarak doğrudan Yüce Allah'ın kullarının hangisinin dünyanın nefse hoş gelen arzularına bağlanıp kaldığını, hangilerinin de bunlardan meşru yollardan istifade etmekle birlikte asıl hayat olan âhîret için çalıştığını denemek için dünya hayatını onlara süslemiş olması mümkündür.

3. Metin

[vr. 30b]

باسمه عزّ شأنه منه توفيق وهو المعين

[Beyzâvî'nin Açıklaması]

يقول النقيب الفقير أسعد غفر له مقتبساً من مصباح فيض فالق الإصباح وأخذاً عن إشارات أهل الفضل والصلاح.

Fâzıl-ı Nihrîr⁵⁶ Kâdî Beyzâvî -beyyezallâhü teâlâ vechehû-⁵⁷ ﴿زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَوةُ﴾⁵⁸ Fâzıl-ı Nihrîr⁵⁶ Kâdî Beyzâvî -beyyezallâhü teâlâ vechehû-⁵⁷ ﴿زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَوةُ﴾⁵⁸ kavlı-i şerîfini;

Küfr ile muttasif olanların ve dîdelerinde ya'nî hislerinde hayât-ı zâile-i dünyâ tahsîn olunup ya'nî güzel gösterilip ve muhabbet-i hayât-ı zâile-i dünyâ kalblerine⁵⁸ işrâb olunup ya'nî ilkâ kılındı. Ve işbu muhabbetleri sebebiyle hayât-ı dünyâ üzerine tehâlûk edüp ya'nî tahsîl-i temettü'ât-ı dünyeviyyede inhimâk ile üzerine ...⁵⁹ selâmet-i meâd iktisâbından i'râz etdiler. Ve hakikat ve nefsü'l-emrde müzeyyin ya'nî

⁵³ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/8-9; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/270.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/14.

⁵⁵ İbn Kemâl, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, 2/255. İbn Kemâl yine "... أَمَّنْ زَيْنٌ لَهُ سُوءٌ عَلَيْهِ فَرَأَهُ حَسَنًا ... (el-Fâtır 35/8) âyetinin tefsirinde de tezyîni kişinin vehminin ve hevâsının aklına galip gelmesi, hakla batılı birbirinden ayırt etme kabiliyetini kaybetmesi olarak açıklamıştır. İbn Kemâl, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, 8/357-358.

⁵⁶ Müstensih bu kelimeyi metinde devamlı olarak "tahrîr" diye yazmıştır.

⁵⁷ el-Bakara 2/212.

⁵⁸ Metinde "kulûblarına" diye yazılmıştır.

⁵⁹

tezyîn ve tahsîn ve işrâb edici Allâh Te'âlâ'dır. Zira kâffe-i mevcûdâtın fâ'ili ya'nî hâlikî ancak Bârî Te'âlâ'dır. Ve hakikat üzere müzeyyin Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd olduğuna 'zeyyene' fi'li fâil binasıyla ya'nî sîga-i ma'lûm olarak vâkî' olan kırâet dahi delâlet eder. Ve şeytân ile insânda olan kuvve-i hayevâniyye ya'nî şehevâniyyenin dahi umûr-ı behîme ve eşyâ-i şehiyyeden olarak dünyâda Hak Te'âlâ'nın halk eylediği şeylerin cümlesi hakikat üzere müzeyyin olmayıp belki müzeyyin bi'l-arazlardır.⁶⁰ deyu tefsir etmiştir. İntehâ.

[İbn Kemâl Paşa'nın Beyzâvî'ye İtirazı]

Bu makâmda âlim-i şehîr ve sâhibü'l-âsâr ve't-tefsîr Kemâlpaşazâde, Beyzâvî'ye i'tirâzan der ki:

Tezyîn ancak 'aklın dînunda his ile idrâk olunan nesneyi tahsîn demektir. Ya'nî müzeyyen mahsûsâtından olur. Ve li-hâzâ tezyîn, Kur'ân'da his⁶¹ ile müdrekenin ya'nî havâs ile ma'lûm olan şey'in [vr. 31a] evsâfında zikrolunup âhiretin evsâfında gelmemiştir. Ve hayât-ı zâile-i dünyâyı müzeyyin hakikatde şeytândır ki dünyâyı 'ayn-ı küffâra tahsîn ve kendilerine mahbûb-terin etmiştir. Ya'nî ﴿زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾⁶² âyetinde tezyîn şeytâna isnâd olunmuştur. Amma ma'lûm sîgasıyla 'zeyyene' ve 'hayât'ın nasb-ı kırâati isnâd-ı mecâziye mahmûldür. Ya'nî 'zeyyene' fi'linin fâil-i nahvîsi Allâh Teâlâ olup ve mef'ûlü 'el-hayât' ise de 'zeyyene'nin Hak Teâlâ'ya isnâdı mecâzendir ki hakikaten müzeyyin olan şeytâna Hakk'ın imhâli demektir ve mecâzen imhâl-i ilâhî tezyîn ile ta'bîr olunmuştur. Yahut hızlân-ı ilâhî sebebiyle küffâr hayât ve 'ayş-ı bî bekâ-yı dünyâyı tahsîn ve dünyâyı muhabbet etdiler. İşte tezyîn bu ma'nâca mecâzdır.

“ومن قال المزين على الحقيقة هو الله تعالى إذ ما من شيء إلا وهو فاعله” Ya'nî mefhûmunu zikrettiğimiz tefsîrin kâili olan Kâdî Beyzâvî rahimehullâh müddeâda hatâ etmiştir ve delîlinde isâbet etmemiştir.

Amma müddeâda hatası şöyledir ki; tezyîn, şeytânda kâim bir sıfattır. Sıfatı hakikatde fâil olan ya'nî muktezâ-yı sıfatı fi'le götüren, sıfat-ı mezkûre kendisinde kâim olan şahısdır. Meselâ Zeyd'de olan kıyâm sıfatı ki Zeyd ol sıfatı fi'le götürdükde hakikaten fâili onunla muttasıf olduğu için Zeyd'dir. Yoksa kıyâmın hâlikî olan Vâcibü'l-Vücûd Hazretleri fâil-i hakîki-i kıyâm değildir. İşte tezyîn sıfatı dahi böyledir ki hakikaten fâili şeytândır. Leyte şî'rî, ya'nî artık bilmem ki kâil-i mezkûr küfr ve dalâl sıfatlarında ne diye?

⁶⁰ Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.), 1/135.

⁶¹ Metinde "hüsün" diye yazılmıştır.

⁶² el-Enfâl 8/48; en-Nahl 16/63; en-Neml 27/24; el-Ankebût 29/28.

Ve ammâ delilde hatâsı bahsimiz kendisinde olan fâil-i nahvî ile fâil-i kelâmîyi fark etmediğidir. Ya'nî her ne kadar mustalah-ı ilm-i kelâm üzere her şeyde fâil-i hakîkî ya'nî hâlik Allâh Teâlâ ise de âyet-i mezkûrede olan fâil, nahivde fâildir. Bu sûretde delîl, müddeâyâ mutâbık olamaz ve isbât-ı müddeâ edemez.⁶³

İntehâ kelâmü İbn Kemâl.

[Es'ad Efendî'nin Beyzâvî'yi Savunusu/İbn Kemâl Paşa'ya Cevabı]

Müteahhirden ilme mensûb bir kimesne, mütevekkilen 'alâ hâlikı'l-kâinât, Beyzâvî'ye nusretten mü'teriz-i [vr. 31b] müşârun ileyhe cevâbda işbu mukaddimeyi temhîd ile der ki:

Şehvât ya'nî müşteheyât-ı⁶⁴ dünyevîye için olan tezyîn, havâşî-i Beyzâvî'den fehm olunduğu üzere iki ma'nâ-yı hakîkiler üzere gelir ve ol iki ma'nânın biri şehvât-ı mezkûreyi müzeyyen bi-sîgati'l-mef'ûl ya'nî kulûbda zînetli olduğu hâlde îcâd ve ibdâ' demektir. Ve ikinci ma'nâ-yı hakîkî şehvât-ı mezkûreyi vesveseden ibâret olan kavîl gibi nesne ile tezyîn ve tahsindir. Ve Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd ve Hâlik-ı 'âlem tezyîni⁶⁵ ﴿رَبَّنَا لَهُمُ أَعْمَالُهُمْ فَهُمْ بِعَمَلِهِمْ﴾⁶⁶ nassında olduğu gibi Kur'ân'da mevâzı'-ı ma'lûmede Zât-ı Mukaddesine nisbet ve nass-ı ﴿رَبَّنَا لَهُمُ التَّيْتَانُ أَعْمَالُهُمْ﴾⁶⁷de olduğu gibi mevâzı'-ı ma'lûmede şeytâna dahi nisbet etmiş ve mevâzı'-ı ma'lûmede dahi işbu ﴿رَبَّنَا لِلَّذِينَ...﴾⁶⁷ âyetinde olduğu gibi mübhemem dahi zikrelemiştir. Ya'nî fâili, müsemmâ ve mezkûr olmamıştır.

Ve dahi Beyzâvî'nin vâkı'-ı hâlde şerh ve tashîh eylediği *Keşşâf* nâm tefsîrde sâhibi olan Zemahşerî çok kerre bu makûle ibâre-i mübhemeyi kendi mezhebi olan Mu'tezile mezhebi üzere zikr ü îrâd eder ve Beyzâvî Hazretleri ise Zemahşerî'nin işbu rûşenden gâfil olmayıp red kasdıyla Ehl-i sünnet ve cemâat mezheb-i mansûru üzere tefsîr ve kavâid-i şerîfeleri üzere te'vîl⁶⁸ ve tahrîr eder ki herbirlerinin de'bi bu olduğu tefsirlerini mutâlaa ve teemmül edenlere rûşendir.

İmdi işbu temhîd takarrur etdikde ma'lûm olur ki Sâhibü'l-*Keşşâf* tezyîni de'bi üzere işbu âyet-i kerîmede ehl-i i'tizâle haml ve kavâid-i fâsideleri üzere icrâ eder ki ma'nâ-yı sâni-i mezkûr ile tefsîr edip müzeyyini ancak şeytân kılmış ve Beyzâvî dahi Zemahşerî'yi red kasdıyla tezyîni de'bi üzere mezheb-i Ehl-i sünnet ve cemâate hamlen kavâid-i şerîfeleri üzere icrâen ma'nâ-yı evvel ile tefsîr edip "Müzeyyin ancak Allâh

⁶³ Ahmed b. Şemseddîn İbn Kemâl, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2018), 2/83-84.

⁶⁴ Metinde "müstehbâb" diye yazılmıştır.

⁶⁵ en-Neml 27/4.

⁶⁶ el-Enfâl 8/48; en-Nahl 16/63; en-Neml 27/24; el-Ankebût 29/28.

⁶⁷ el-Bakara 2/212.

⁶⁸ Metinde "tenzîl" diye yazılmıştır.

Teâlâ dır" demiştir. Yoksa işbu tefsîr-i dil-pezîr-i Beyzâvî fâil-i nahvî ile fâil-i kelâmî beynlerini 'adem-i [vr. 32a] farka mebnî değildir. Zira tezyîn ⁶⁹(رَبَّنَا السَّمَاءُ الدُّنْيَا بِرَبِّنَا الْكَوْكَبِ) kavlı kerîmesinde olduğu gibi ma'nâ-yı evvel ile ya'nî müşteheyâtı müzeyyene olarak îcâd ma'nâsı ile tefsîr olunduğu vakitte nahviyyîn ve mütekellimîn 'indlerinde fâil-i tezyîn Hak Teâlâ olduğunda şek ve şübhe yoktur.

Yok eğer ⁷⁰(لَا زَيْنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا عُوِيْنَهُمْ) kavlı kerîminde olduğu gibi ma'nâ-yı sâni ile tefsîr olundukda fâili kâsib ma'nâsına lede't-te'emmül hem nahv hem kelâm nezdlerinde ancak şeytân olduğunda dahi şek ve gümân bir taraf yoktur. Eğer fâil-i fi'l kendi ile kâim olan ve kendüye isnâd olunan ma'nâsına olursa fâil-i tezyîn nahviyyîn 'inde şeytân olup mütekellimîn indinde olmaz. Ve işbu fark fadlen 'ani'l-fudâla ednâ dirâyeti olanlara şimden azhar olmağla nihrîr-i müşârun ileyh üzre fâzıl-ı müşârun ileyh in i'tirâzı vârid olmayıp belki zikr-i âti vücûh ile fâzıl-ı müşârun ileyh in "Tezyîn ancak mahsûsde olur" dediği savâb değildir. Zira zikrolunan ⁷¹(زَيْنَ لَهُمْ) âyetinde olan tezyîn-i 'a'mâl mutlaka his ile idrâk olunan şeylerden değildir. Bu sûretde mahsûse tahsîsde vech yoktur.

Ve sâniyen fâzıl-ı müşârun ileyh in "Hayât-ı zâile-i dünyâyı müzeyyin hakikatde şeytândır" dediğinden ya'nî burada olan tezyînden murâdı hayât-ı dünyâyı bi't-tab' müşteheye kıldı ve zîneti onda halk eyledi demek ise burada bâtıldır. Zira şeytân ca'l ve halka kâdir değildir, ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ ⁷²(إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا) âyet-i kâti'ası mantûkunca onu za'fla vasf etmiştir. Eğer kâdir olaydı kavî olurdu. Lâkin kavî olması nassın hilâfıdır. Yok eğer fâzıl-ı müşârun ileyh in müzeyyin-i hakîki şeytândan murâdı vesvese ve vesvese gibi şeyler demek ise nihrîr-i müşârun ileyh dahi işbu ma'nâyı inkâr etmemekle üzerine i'tirâz vârid olmaz.

Ve sâlisen fâzıl-ı müşârun ileyh tezyîn, şeytânda kâim [vr. 32b] bir sıfatdır dediğinden tezyînin zikrolunan iki ma'nâsından hangisini murâd eder beyân olunsun, tâ ki nazar edelim ve ikisinin dahi cevâbını sebk eden beyândan olsun.

Ve râbian fâzıl-ı müşârun ileyh in "Bilmem⁷³ ki kâil-i merkûm ya'nî Beyzâvî küfr ve dalâl sıfatlarında ne diye?" dediği kavlinin ya'nî müzeyyin-i hakîki Hak Teâlâ olsa küfr ve dalâl sıfatlarında dahi bu ma'nâ câri olmak lâzım gelirdi, bunun cevâbında "ne söyler" diye eylediği i'tirâzın cevâbında: küfr ve dalâlin halk ve îcâd cihetinden fâil-i hakîkisi Hak Teâlâ ve Tekaddes'tir ve kıyâm ve ittisâf ve isnâd cihetlerinden fâili ancak ehl-i küfr ve dalâldir, deriz. Ve biz dahi bilmeyiz ki fâzıl-ı müşârun ileyh in

⁶⁹ es-Saffât 37/6.

⁷⁰ el-Hicr 15/39.

⁷¹ el-Enfâl 8/48; en-Nahl 16/63; en-Neml 27/24; el-Ankebût 29/28.

⁷² en-Nisâ 4/76.

⁷³ Metinde "bilmez" diye yazılmış.

nihrîr-i müşârun ileyhin zikrolunan murâdından zuhûlüne hangi şey sebep olmuştur. Ve öyle fâzılın işbu zuhûlü cây-ı teaccübdür.

Mısrâ’:

*Kâmil hatâ eder ki anı nâkıs eylemez.*⁷⁴

Zira kütüb-i kelâmîyenin muhtasar ve mutavvelinde bâ-husûs kâffe-i ‘a’sâr ve büldân-ı İslâmiyye’ de rahle-zîb tedrîs olan Sa’d-i Muhakkik’in (öl. 792/1390)⁷⁵ *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye* ve Molla Celâl’in (öl. 908/1502)⁷⁶ *Şerhu’l-Akâidi’l-Adudiyye*’sinde merkûm ve tullâbın elvâh-ı hâfızasında mersûmdur ki Ehl-i Sünnet ve Cemâat ‘inde kâffe-i ef’âl-i ibâd ve ihtirâ’ ve îcâd yönünde kudretullâh ile makdûre ve te’allukdan vech-i âhar üzre kudret-i ‘abd ile meksûbe olub ol te’alluk iktisâb ile ta’bîr olunur.⁷⁷ Meselâ ‘abdin tahrîri ki yedinde olan hareket ‘abdin kudretine nisbetle kesb-i ‘abd ve Hak Teâlâ’nın kudretine nisbetle işte halkullâh tesmiye olunup hülâsa hareket-i mezkûre Rabbin halkı ve ‘abdin vasf ve kesbidir. İşbu mes’eleyi fâzıl-ı müşârun ileyh bilip ve tedrîs ve tahkik edip bunda muhakkikâne re’y-i Mâtürîdî üzre risâle-i müstakille⁷⁸ te’lîf etmiş iken gaflet ve zühûlü fi’l-hakîka cây-i istiğrâbdır.

Ve hâmisen fâzıl-ı müşârun ileyhin, sâhibü *el-Lübb*⁷⁹ ve *et-Tavâli*⁸⁰ olan nihrîr-i müşârun ileyhe “fâil-i nahvî ile fâil-i kelâmîyi [vr. 33a] fark eylemedi” dediği ba’du’z-zandandır. Ya’nî iftirâdır. Muhfî nihrîr-i müşârun ileyh olmayıp belki fâzıl-ı müşârun ileyhin peser-i mâderidir.

Tetimme: İşbu risâle-i fukarâneyi elli sekiz Şevvâli on yedisinde tahrîrden sonra ya’nî 1259 sâli Muharrem’inin yirmi altıncı günü zü’l-cenâhayn ulûm-i zâhire ve bâtüne sâhibü’r-resâilî’l-meşhûretî’l-makbûle İmâm Kuşeyrî (öl. 465/1072) kuddise sirruhû hazretlerinin *Esmâ’-i Hüsnâ Şerhi* mütâlâa olunurken el-Melik ism-i celîlinde yazılmış olan tahkik, müeyyid-i müddeây-ı fakîr olmağla teşekküren tetimme olarak bu mahalle bi-aynihî nakl olunmuştur. Ve hüve hâzâ:

فأما حقيقة الملك عند أهل التحقيق فهو القدرة على الإبداع والإنشاء. فعلى هذا فلا مالك على الحقيقة إلا الله تعالى، والعبد إذا وصف بالملك فلفظ الملك في وصفه مجاز، وإن كان أحكام الملك في مسائل الشرع تكون على الحقيقة. فإن كون

⁷⁴ Mısra, “Kâmil hatâ eder ki anı câhil eylemez” ifadesiyle Şeyh Gâlib’in *Divânı*’nda yer almaktadır. Bk. M. Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Divânı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 477.

⁷⁵ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî.

⁷⁶ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es’ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî.

⁷⁷ Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer Teftâzânî, *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye*, thk. Muhammed Adnân Dervîş (y.y., ts.), 143-146.

⁷⁸ Müellif muhtemelen burada İbn Kemâl Paşa’nın *İhtilâfü’l-Mâtürîdiyye ve’l-Eş’ariyye* adlı risalesini kastetmektedir. Bk. Ahmed b. Şemseddîn İbn Kemâl, *İhtilâfu Beyânî’l-Eş’arî ve’l-Mâtürîdî* (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 139/7), 74a.

⁷⁹ Müellif, Beyzâvî’nin nahiv alanındaki *Lübbü’l-elbâb fi ‘ilmi’l-i-râb* adlı eserini kastetmektedir.

⁸⁰ Müellif, Beyzâvî’nin kelâm alanındaki *Tavâliu’l-Envâr* adlı eserini kastetmektedir.

اللفظ في الشيء توسعاً ومجازاً لا يمنع أن تكون أحكام ذلك المسمى في الشريعة على الحقيقة، كلفظ الإستجاء في الإستئناف توسع. ثم لا يمنع أن تكون أحكام المسمى في الشريعة على الحقيقة. إنتهى.⁸¹

الحمد لله رب العالمين أولاً وأخراً والصلوة والسلام على سيدنا وسندنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين دائماً أبداً.
تمت.

SONUÇ

Bakara sûresinin 212. âyetinde dünya hayatının kâfirlere süslendiği ifade edilmiş, ancak bu süslemeyi kimin yaptığı belirtilmemiştir. Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde süsleyen hakikatte "Allah" olduğu görüşünü öne çıkarırken, Şeyhülislâm İbn Kemâl Paşa müfessir Beyzâvî'yi eleştirerek süsleme işinin fâilinin hakikatte "şeytan" olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı ulemasından Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Efendi de kaleme aldığı bir risale ile bu tartışmaya katılmış ve bu hususta Beyzâvî'yi savunarak, İbn Kemâl Paşa'nın iddialarını cevaplamıştır. Es'ad Efendi, Beyzâvî'nin söz konusu yorumunun arka planında Zemahşerî'ye muhalefet yattığına dikkat çekmiştir. Zira Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde mezhebi Mu'tezile'nin hüsn-kubuh meselesine dair fikri doğrultusunda Allah'a kabih olan bir şeyi isnad etmemek için tezyînin fâilinin şeytan olduğunu öne sürmüştür. Beyzâvî de Ehl-i Sünnet'in prensiplerine göre müzeyyinin Allah olduğunu söylemiştir. Es'ad Efendi ise tezyînin; (i) *dünyadaki bazı varlıkları nefsi cezbedecek mahiyette yaratmak* ve (ii) *söz veya benzeri şeylerle bazı varlık ve eylemleri insanlara güzel göstermek* olmak üzere iki anlamının bulunduğunu belirterek bu âyetin tefsirinde daha çok ilk anlamı öne çıkarmış ve hakikî müzeyyinin Allah olduğunu, zira şeytanın îcâd ve ibdâ gibi kudretinin olmadığını belirtmiştir. İbn Kemâl Paşa'nın 'Küfrü de Allah'ın yarattığı; bu durumda Allah'ın da mı küfür ile niteleneceği?' eleştirisini ise "kesp teorisi"ne gönderme yaparak cevaplamış; fiillerin yaratma cihetinden Allah'a, tercih cihetinden de kullara nispet edileceğini belirtmiştir.

İbn Kemâl Paşa'nın Beyzâvî'ye yönelik bu eleştirisi Hafâcî ve Konevî gibi bazı *Envâru't-tenzil* muhaşşilerince de gündeme getirilmiştir. Muhaşşiler, İbn Kemâl Paşa'nın dünya nimetlerinin süslenmesinin insanları doğru yoldan çıkarmak için şeytan tarafından gerçekleştirilen bir eylem olduğuna dair bu kesinliğini Allah'ın dünya hayatını insanları denemek için süslemiş olabileceği gerekçesi ile tenkit etmişlerdir. Bununla birlikte bu âyetteki fâilin kim olduğu hususunun genel tefsir literatürü içinde de ihtilafı olduğu görülmektedir. Çoğunluk müfessirler âyetteki "*züyyine*" fiilinin fâilinin Allah olduğunu söylediler de şeytan veya insanın nefsi olabileceği de kaynaklarda yer almıştır.

Osmanlı'daki Beyzâvî eleştirileri ve savunularının bir örneği olan bu tartışma, bu dönem tefsir incelemelerinin ne derece ayrıntıya yöneldiğini göstermesi açısından önemlidir.

⁸¹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm Kuşeyrî, *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ* (Beyrut: Dârü'z-zâl, 1406), 73.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet. *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ahmed Rif'ad Efendi. *Devhatü'n-nükabâ*. İstanbul: Karahisari Esad Efendi Litografya Destgahı, 1283.
- Aktepe, M. Münir. "Es'ad Efendi". *İslam Ansiklopedisi*. 4/363-365. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977.
- Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Ayar, Talip. *Sahhâflar Şeyhî - Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "Üss-i Zafer" Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Aydoğan, Fatih. *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409.
- Beyzâvî, Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Bilge, Mustafa L. "Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/3665-366. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1413.
- Ebussuûd, Muhammed b. b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

- Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1419.
- Erünsal, İsmail E. "Hâlet Efendi Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/251. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Es'ad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde Mehmed. *Züyyine lillezîne Keferû Âyetinin Tefsiri*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY10137/3, 30b-39a.
- Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîru'l-kebîr: Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401.
- Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hanefî. *Hâşiyetü's-Şihâb: İnâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-râdî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru sâdır, ts.
- Işık, Ayhan. *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî. *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak el-Endelûsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîz*. 8 Cilt. Doha: Vizâretü'l-evkâfi ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1428.
- İbn Kemâl, Ahmed b. Şemseddîn. *İhtilâfu Beyânî'l-Eş'arî ve'l-Mâtürîdî*. Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 139/7, 73b-74a.
- İbn Kemâl, Ahmed b. Şemseddîn. *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2018.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Celâleddîn Abdurrahmân b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut-Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404.
- İbnü'l-Müneyyir. *el-İntisâf*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424.
- İbnü't-Temcîd, Muslihuddin Mustafa b. İbrâhim el-Hanefî er-Rûmî. *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-İmâmî'l-Beyzâvî ve me'ahû Hâşiyetü İbni't-Temcîd*. thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422.
- İpşirli, Mehmed. "Halil Efendi, Çerkez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/312. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- İsferâyînî, İsamüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşah. *Hâşiyetü alâ Envâri't-tenzîl*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Hakses, 331, 1b-372b.
- Kalkışım, M. Muhsin. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.

- Karatepe, Tuba Çavdar. "Esad Efendi Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/347. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Kâzerûnî, Ebû'l-Fazl el-Kuraşî es-Siddîkî. *Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Arabîyyeti'l-kübrâ, ts.
- Kılıç, Mustafa. *İbn-i Kemâl Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Konevî, İsâmüddin İsmâil b. Muhammed el-Hanefî. *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-İmâmî'l-Beyzâvî ve me'ahû Hâşiyetü İbni't-Temcîd*. thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî vd. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm. *Şerhu Esmâillâhî'l-Hüsna*. Beyrut: Dârü'z-zâl, 1406.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Vanhoğlu vd. 27 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid Abdülmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî: Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri kelâmî'r-Rabbânî*. thk. Hâmid b. Ya'kûb el-Ferîh. Dübey: Dârü'l-hadâra, 1439.
- Müstakîmzâde, Süleymân Sa'deddîn Efendi. *Devhatü'l-meşâyihi*. İstanbul, ts.
- Necmeddîn en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. 15 Cilt. İstanbul: Dârü'l-lübâb, 1440.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. thk. Muhammed Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. thk. Muhammed Adnân Dervîş. y.y., ts.
- Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/235-240. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Yılmaz, Ziya. "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/341-345. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serrî. *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 1424.